

Religijski- filozofski raksti XXXIV

Religijski – filozofski raksti XXXIV

Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts

Reliģiski- filozofiski raksti

XXXIV

Rīga
2023

UDK 2+17 (066) (08)
Re 515

Izdevums ir sagatavots *Latvijas Universitātes* Akadēmiskās attīstības projektā.

Izdevums rekomendēts publicēšanai ar *LU Filozofijas un socioloģijas institūta* Zinātniskās padomes
2023. gada 14. jūnija sēdes lēmumu.

Galvenā redaktore: **Solveiga Krūmiņa-Koņkova**

Redaktori: **Arta Jāne, Liene Pelēkziņe**

Maketētājs: **Mīks Kalmanis**

Vāka dizaina autori: **Kārlis Koņkovs, Matīss Kūlis**

Vākam izmantots ar maksīglā intelekta programmatūru *NightCafe Creator* ģenerēts attēls, kas veidots, balstoties uz šī krājuma galvenajiem atslēgvārdiem.

Zinātniskās redakcijas kolēģija

Latvijas Universitāte:

Dr. phil. **Ella Buceniece**; Dr. phil. LZA korespondētājlocekle **Solveiga Krūmiņa-Koņkova**; Dr. habil. phil. LZA akadēmiķe, profesore **Maija Kūle**; Dr. hist. eccl. docents **Andris Priede**; Dr. habil. phil. **Māra Rubene**; Dr. hist. **Inese Runce**; Dr. phil. LZA akadēmiķis, profesors **Igors Šuvajevs**

Ārzemju locekļi:

Ekaterina Anastasova, PhD., Associate Professor, Institute of Ethnology and Folklore Studies with the Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria; **Eileen Barker**, PhD., OBE, FBA, Professor of Sociology with Special Reference to Study of Religion, *The London School of Economics and Political Science*, U.K.; **Gloria Durka**, PhD, Professor, Director, PhD. Program in Religious Education, Graduate School of Religion and Religious Education, Fordham University, U.S.A; **Massimo Introvigne**, PhD., Director of *The Center for Studies on New Religions (CESNUR)*, Torino, Italy; **Tõnu Lehtsaar**, PhD, Professor of Psychology of Religion, Faculty of Theology, *University of Tartu*, Estonia; **Massimo Leone**, PhD, Dr. hist. art., Research Professor of Semiotics and Cultural Semiotics at the Department of Philosophy, *University of Torino*, Italy; **Sebastian Rimestad**, PhD, *University of Erfurt*, Germany; **Dalia Maria Stancienė**, PhD, Professor, Department of Philosophy and Culture Studies, *Klaipėda University*, Lithuania

Reliģiski-filozofiski raksti ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir padziļināt lasītāju zināšanas par reliģisko un filozofisko ideju vēsturi, attīstību mūsdienās un to vietu Latvijas un Eiropas kultūrā. Iznāk vismaz vienu reizi gadā latviešu un angļu valodā.

Reliģiski-filozofiski raksti pieejami arī Centrālās un Austrumeiropas Interneta bibliotēkā, EBSCO un SCOPUS datubāzē.

Religious-Philosophical Articles is a double-blind peer-reviewed periodical with an international editorial board. It publishes articles aimed at deepening readers' knowledge and understanding of the history of religious and philosophical ideas, their development, and their place in Latvian and European culture. It is published at least once a year in Latvian and English.

Editions of *Religious-Philosophical Articles* are available in Central and Eastern European Online Library, CEEOL, as well as in EBSCO and SCOPUS databases.

© Latvijas Universitātes *Filozofijas un socioloģijas institūts*, 2023

DOI: 10.22364/rfr.34

ISSN 1407-1908

SATURS/CONTENTS

Priekšvārds

Par visu, kas mantots 5

Foreword

About Everything Inherited 9

Laura Bitiniece

Pirmās grāmatas loma taisnīguma jautājuma
risinājumā Platona darbā “Valsts” 13

*Abstract. The role of Book I in discussing
justice in Plato’s Republic* 32

Vija Požarnova

Sanskritis – šķietami mirusi dievu valoda ar statusu 34

*Abstract. Sanskrit – The seemingly extinct
language of gods with status* 43

Kaspars Kļaviņš

*Some Insights from Benjamin Bergmann (1772–1856),
a Pioneer of Mongolistics and Tibetology,
in the Context of Later Western Oriental Studies* 44

Kopsavilkums. Benjamīna Bergmaņa (1772–1856)
ieguldījums mongolistikas un tibetoloģijas ģenēzē. 69

Ivars Kronis, Kristaps Zariņš

*Max Weber’s Theory of Law History
and Political Views of Religion* 71

Kopsavilkums. Maksa Vēbera tiesību vēstures teorija
un politiskie uzskati par reliģiju 99

Raivis Bičevskis

No romantisma pie Maksa Planka, Jakoba fon Ikskila
un Jozefa Nādlera: daba, reliģija un kultūrkritika
20. gadsimta 20.–30. gadu zinātnēs un Herdera institūtā Rīgā 101

*Abstract. From Romanticism to Max Planck, Jakob von Uexküll
and Josef Nadler: Nature, Religion and Kulturkritik in the Sciences
and at Herder-Institute in Riga (20s–30s years of the 20th Century)* 132

Andris Hiršs

Filosofa Rūdolfā Eikena vizīte Latvijā – neizpildītā misija 134

Abstract. The visit of the philosopher

Rudolf Eucken (1846–1926) to Latvia – an unfulfilled mission. 154

Maija Grizāne, Ilze Kačāne, Oksana Kovzele

Katoļu reliģiskie svētki pēckara Latvijā (1945–1964):

tradīciju (dis)kontinuitāte un transformācija 156

Abstract. Catholic Holidays in Post-War Latvia (1945–1964):

(Dis)Continuity and Transformation of Traditions. 181

Solveiga Krūmiņa-Koņkova

Sarežģītā mantojuma ētika. 183

Abstract. Ethics of Difficult Heritage. 198

Matīss Kūlis

Grafikas dizaina tendences reliģiskās ievirzes

tīmekļa vietnēs: Romas Katoļu baznīca,

Jehovas liecinieki, Harē Krišna, Pasaules raganu,

burvju un jaunpagānu apvienība. 200

Abstract. Graphic design trends on religious websites:

the Roman Catholic Church, Jehovah's Witnesses,

Hare Krishna, the World Association of Witches,

Wizards and Neopagans. 221

Personu rādītājs / Index of Persons 223

Andris Hiršs

Latvijas Universitāte, Filozofijas un socioloģijas institūts

FILOSOFA RŪDOLFA EIKENA VIZĪTE LATVIJĀ – NEIZPILDĪTĀ MISIJA

1922. gadā avīzes ziņoja, ka Rīgas un Liepājas iedzīvotāji ir laipni aicināti apmeklēt vācu filosofa, “ne tikai domātāja, bet arī pravieša”, Nobela prēmijas laureāta (Rudolf Eucken 1922, 5) Rūdolfā Eikena (Eucken, 1846–1926) priekšlasījumus. Raksta nolūks ir ieskicēt, kādēļ Eikens ierodas Latvijā. Ar kuriem domātājiem filosofš tiekas Rīgā un Liepājā? Kādas ir Eikena ciemošanās konsekvences?

Eikenu mūsdienās varētu pieskaitīt pie piemirstajiem filosofiem, lai gan savulaik domātājs iegūst pasaules mēroga atpazīstamību. Līdzīgs liktenis gan piemeklē daudzus 19. un 20. gadsimta mijas vācu filosofus. Un tomēr pēdējās divās desmitgadēs, kad ir pieaugusi interese par šī posma domātājiem, arī Eikena mantojuma apzināšanā un izpētē ir sperti nozīmīgi soļi. Drēzdenes Tehniskās universitātes profesors Franks Kūlemans (Kublemann) vadīja projektu, kura nolūks bija aplūkot, kā Eikena atziņas ietekmēja 20. gadsimta pirmās puses vācu intelektuālo vidi. Pētījums vainagojās ar vairākām akadēmiska līmeņa publikācijām. Savukārt Fridriha Šillera Jēnas Universitātē ir ieguldīts darbs Eikena arhīva izpētē. Publicētie pētījumi un arhīva materiāli, kas saistās ar Eikenu, sniedz ieskatu dažos mazāk zināmos Latvijas intelektuālās vēstures aspektos.

Eikens studē filosofiju Getingenes Universitātē, kur apmeklē Rūdolfā Hermaņa Loces (Lotze, 1817–1881) un Gustava Teihmillera (Teichmüller, 1832–1888) lekcijas. Disertāciju par Aristoteli Eikens izstrādā Berlīnes Universitātē, kur viņa pasniedzējs ir Frīdrihs Adolfs Trendelenburgs (Trendelenburg, 1802–1872). 1871. gadā, kad Teihmillers izlemj doties uz Tērbatas Universitāti, Eikens kļūst par filosofijas pasniedzēju Bāzelē, bet 1874. gadā – Eikenu ievēlē par profesoru Jēnas Universitātē, kur filosofš docē lekcijas līdz pat 1920. gadam.

Atslēgvādi: Eikens, Eikena savienība, ideālisms, brīvumrniecība, Latvijas Universitāte, Rīgas Herdera institūts, vācbaltieši, jaunideālisms.

Eikena saiknes ar Latvijas domvidi pirms 1922. gada

Eikenu vieno dažādas saiknes ar Latvijas intelektuālo vidi vēl pirms profesora viesošanās Rīgā un Liepājā. Eikens nospēlē nozīmīgu lomu pirmā latviešu filofofa Jēkaba Oša (1860–1920) karjerā, bet vēl būtiskāku – filofofa Pētera Zālītes (1864–1939) akadēmiskajās gaitās.

1888. gadā, kad mūžībā aizdodas Tērbatas Universitātes filofofijas profesors Teihmillers, viņa bijušais students un draugs Osis piesaka savu kandidatūru docenta amatam. Taču vēlmi kļūt par docentu pauž vēl viens bijušais Teihmillera students, kādreizējais Rīgas Politehnikuma audzēknis, poļu izcelsmes filofofs Vincentijs Lutoslavskis (*Lutosławski*, 1863–1954). Universitātes vadībai ir jāpieņem lēmums – kurš kandidāts ir labāk piemērots? Tērbatas Universitātes Valodniecības un vēstures fakultātes profesors Boduēns de Kurtenē (*Courtenay*, 1845–1929) vēršas pēc padoma pie Eikena. Iespējams, ka viens no iemesliem, kāpēc Kurtenē izšķiras par šo soli, ir Teihmillera un Eikena tuvās attiecības.

Getingenes Universitātē Eikens apmeklēja Teihmillera lekcijas un seminārus par antīko filofofiju un pēc Teihmillera ieteikuma savulaik Eikens devās uz Berlīnes Universitāti, lai klausītos Trendelenburga lekcijas. Vēlākajos gados, kad Teihmillers ir profesors Tērbatas Universitātē, bet Eikens – Jēnā, filofofi bieži sarakstās. Domātājus vieno uzskats, ka iepriekšējā ideālisma tradīcija vairs neatbilst laikmeta prasībām, tāpēc ir nepieciešama ideālisma revīzija, lai cīnītos pret materiālisma tendencēm.

Vēstulē Eikenam valodnieks Kurtenē, skaidrojot, ka vakantajam docenta amatam ir pieteicies gan Osis, gan Lutoslavskis, jautā: “Kāds ir Jūsu viedoklis par šiem abiem jaunajiem iesācējiem filofofijā. Jūsu viedoklis mani pārlicinātu, kamēr uz filologu un citu nespeciālistu viedokļiem es nevaru paļauties” (Courtenay 1960, 264). Iespējams, ka Eikena atbilde bija labvēlīga latviešu filofofam, jo Osi 1889. gadā ievēlēja par docentu.

Osis vēlāk kļūst par profesoru Tērbatā un docē lekcijas līdz pat augstskolas evakuācijai 1918. gadā uz Voronežu, kur tīfa epidēmijas laikā filofofs aiziet bojā. Tāpēc, kā atzīmē Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece Ināra Cera, latviešu sabiedrība Zālītes

personā iepazīst savu pirmo pilntiesīgo filosofu (Cera 2008, 5). Zālīte studē Jēnas Universitātē, kur apmeklē Eikena lekcijas un vēlāk uztur draudzīgas attiecības ar savu bijušo profesoru. Filofofa lekcijas Jēnā klausās vairāki Latvijā dzimuši vācbaltieši, piemēram, Alfrēds Dāvids Zēbergs (*Seeberg*, 1886–?) un Karls Roberts Haferbergs (*Hafferberg*, 1860–?). Augstskolā studē arī rakstnieks Arveds Smilga (1879–1947), kurš savās atmiņās raksta: „(..) sirmais Eikēns, kurš ar jaunekļa dedzību runā par mūžīgiem jautājumiem, kuri visos laikos nodarbinājuši cilvēku prātus, sakniebtā dūrē viņam mutes lakatiņš, un brīžiem tas saspiežas vēl ciešāk – tad viņa acis dzirkstij, un sirmā galva top gaiša” (Smilga 1912, 875).

Par regulāru vēstuļu sarakstes biedru Eikenam kļūst Kuldīgas ģimnāzijas direktors vācbaltietis Rūdolfs Holmans (*Hollmann*, 1866–1928). Savulaik Holmans Tērbatā klausījās Teihmillera lekcijas. Kuldīgā Holmans saraksta un publicē nelielu ievadu Teihmillera loģikā, kuru vēlāk kopā ar kādu apcerējumu par pedagoģiju aizsūta Eikenam (Hollmann 1911, 454). Filofofs savukārt nosūta Holmanam savas grāmatas, kuras nonāk Kuldīgas ģimnāzijas bibliotēkā.

Vēstules Eikenam sūta arī rīdzinieks Haferbergs, kurš pirms studiju uzsākšanas Jēnas Universitātē izjautā filosofu par dažādiem formāliem ar mācību procesu saistītiem jautājumiem, bet vēlāk, jau studējot Jēnā, nodibina draudzīgas saiknes ar Eikena ģimeni (Hafferberg 1894, 354).

Ievēribas cienīga Latvijas intelektuālās vēstures kontekstā ir Zālītes sarakste ar Jēnas profesoru. 1920. gadā Zālīte informē Eikenu, ka ir nodibināta Latvijas Universitāte un lūdz profesora padomu jaunu mācībspēku meklējumos. Zālīte skaidro, ka ir nepieciešams filozofijas speciālists, kurš varētu docēt kursus ētikā, epistemoloģijā, loģikā, kā arī labi orientētos ne tikai filozofijā, bet arī dabaszinātnēs (Zālīte 1920, 14). Gadu vēlāk rakstītajā vēstulē Zālīte izsaka nožēlu, ka uz Rīgu atteicies pārvākties Rostokas Universitātes filozofijas profesors Francs Bruno Erhards (*Erhardt*, 1864–1930). Zālīte atzīstas Jēnas profesoram: “Es ļoti būtu gribējis viņu šeit redzēt” (Zālīte 1960, 268). Iespējams, ka sazināties ar savu bijušo studentu viņam bija ieteicis Eikens.

Varētu domāt, ka Eikena vizīti Latvijā 1922. gadā motivē filsofa draudzīgās saiknes ar vairākiem domātājiem. Tostarp Holmans izsaka cēriību, ka Jēnas profesors kādreiz atradīs laiku aizbraukt līdz Kurzemei. Savukārt Zālīte aicina Eikenu Latvijas Universitātē novadīt vieslekciju. Tomēr, šķiet, ka izšķirošo impulsu Jēnas profesora vizītei sniedz kultūrpoltikas aspekti.

Eikena vizītes plānošana

Vēstulēs Eikenam Zālīte slavina profesoru kā “mazo tautu draugu” (Zālīte 1920, 15). Jau 1909. gadā Zālītes vadītajā izdevumā “Mājas Viesis” iespēj latviski iztulkotu Eikena rakstu “Mazo tautu kultūras nozīme”. Rakstā filsofs brīdina, ka atsevišķu nāciju dominānce veicina vienveidību. Mazajām tautām, pēc Eikena domām, jākultivē garīga individualitāte. Filsofs pauž pārliecību, ka “tautai, kura tiecas pēc garīgas attīstības, vajag turēt par svētām citas tautas tiesības” (Eikens 1909, 802). Rakstā filsofs akcentē tābrīža somu centienus pēc neatkarības no cariskās Krievijas ietekmes. Eikens publiski iestājas ne tikai par Somijas, bet arī Ukrainas un Polijas neatkarību. Pēc Pirmā pasaules kara filsofs pauž prieku, ka Baltijas jūras reģionā vairs nevalda “smagā carisma roka” un nācijas var nodrošināt politisko patstāvību. Eikens secina, ka, pateicoties vācu armijas neatlaidībai, Baltijā ir radusies “brīva telpa”, kurā vietējās tautas spēj apliecināt savus spēkus, attīstīt mākslas un zinātnes jomas, veidot ciešus kultūras sakarus ar vāciešiem (Eucken 1918, 13).

Rūpēs par ārzemēs dzīvojošo vāciešu diasporu interesēm Eikens īpašu uzmanību pievērsa Latvijai (Schäfer 2020, 183). Kad ierēdnis Ērihs Krāmers-Mellenbergs (*Krahmer-Möllenberg*, 1882–1942), kura uzdevums bija rūpēties par vāciešu ārpolitiku Austrumos, uzzina par Eikena plāniem doties uz Somiju, viņš aicina filsofu apciemot arī Rīgu un Tērbatu. 1908. gadā Eikens saņēma Nobela prēmiju. Apbalvojums nodrošināja Eikenam pasaules mēroga atpazīstamību un filsofs bieži apmeklēja ar vieslekcijām dažādas valstis, viņš ciemojās Oksfordā, Ņujorkā, Sofijā un citur.

Krāmers-Mellenbergs vēstulēs Eikenam skaidro, ka vācu kultūras ietekmes veicināšanu Latvijā un Igaunijā viņš redz kā vienu no saviem

centrālajiem uzdevumiem, tāpēc viņš, piemēram, uztur ciešas attiecības ar Rīgas Herdera institūtu. Aicinot filosofu apmeklēt Baltiju, ierēdnis akcentē, ka tieši šajās valstīs “vācu kultūrai vajag konkurēt ar intensīvu franču, angļu un pat itāļu kultūras ietekmi. Igaunijā un Latvijā ne tikai vācu izcelsmes iedzīvotāji, bet arī igauņi un latvieši tomēr nosliecas par labu vācu kultūrai. Tāpēc būtu sevišķi būtiski, ja Eikena viesošanās ar lekcijām reģionā veicinātu vietējo aprindu kontaktus ar vācu kultūru” (Krahmer-Möllenberg 1960, 271). Krāmers-Mellenbergs tiekas ar Rīgas Herdera institūta vadītāju Kurtu Štāfenhāģenu (*Stavenhagen*, 1884–1951) un ar Vācijas ārlietu politikas atbildīgo ierēdni Frīdrihu Hailbronu (*Heilbron*, 1872–1954), lai nokārtotu formālos jautājumus un nodrošinātu finansējumu Eikena braucienam.

Eikena vizīte

Rīgā Eikens ierodas kopā ar sievu Irēnu Eikenu (*Eucken*, 1863–1941). Savās atmiņās filosofs raksta, ka, iebraucot pilsētā, viņš ieraudzīja “varenu upi, iespaidīgu dzelzceļa tiltu, augstus baznīcas torņus” (Eucken 1923, 3). Profesors viesojas ne tikai Herdera institūtā, bet apmeklē arī bibliotēkas, Rīgas Lutera skolu un Latvijas Universitāti, tiekoties gan ar vācbaltiešiem, gan ar latviešu akadēmiskajām aprindām.

Herdera institūts organizē Eikena priekšlasījumus Mazajā Ģildē. Jēnas profesors akcentē, ka ciena vācbaltiešu centienus, tādēļ jūtas pagodināts par iespēju uzstāties Rīgā (Ferienkurse des Herderinstitut 1922, 2). Filosofs lasa priekšlasījumus par garīgās dzīves izaicinājumiem, “pirmās Eikena lekcijas centrā bija jautājumi, kā pārvarēt krīzes laiku? Un noslēdzās ar secinājumu, ka šodienas apstākļi patiesi ir biedējoši un tomēr nav gluži bezcerīgi, ja vien mēs saglabājam ticību viņpus mums esošai pasaules gribai” (Die Ferienhochschulkurse 1922, 6).

Eikens apmeklē Rīgas Lutera skolu un vācu ģimnāziju. Filosofs tiekas ar audzēkņiem un skolotājiem, novērtē pasniegšanas metodes un mācību iestādēs valdošo atmosfēru, kā arī akcentē, ka “vāciešu dzīvi var paglābt tikai nopietns zinātnisks darbs” (Baltische Art 1922, 13). Dienā, kad

Eikens ierodas Luterā skolā, mācību iestādes vadība atzīmē atklāšanas otro gadadienu. Ar svinīgām runām uzstājas gan Eikena paziņa mācītājs Viktors Grīners (*Grüner*, 1889–1941), gan filsofijas doktors, reliģijas skolotājs Herberts Hermans Girģensons (*Girgensohn*, 1887–1963). Eikens savā uzrunā pievēršas Mārtiņa Luterā atziņu raksturojumam un skaidro, ka Luters ticēja dzīvei, kas uzvar nāvi, un šai ticībai ir jāklūst par vienojošo elementu vācu gara attīstībā. Svētku ietvaros skolas vadība pauda prieku par Jēnas profesora klātbūtni, kas kalpo par simbolu vācu kultūras atjaunošanai (Rudolf Eucken in der Lutherschule 1922, 9).

Latvijas Universitātē Eikens tiek ar rektoru Jāni Ernestu Teodoru Felsbergu (1866–1928), kā arī ar Filoloģijas un filsofijas fakultātes deķānu Jāni Endzelīnu (1873–1961). Zālītes dzīvoklī sarīko saviesīgas brokastis, kuru ietvaros ar Jēnas profesoru satiekas filsofs Pauls Dāle (1889–1968), filsofs Valters Frosts (1874–1936), valodnieks Pēteris Šmits-Smiters (1869–1938) un citi profesori. Vēl pirms ierašanās Latvijā, sarakstē ar Zālīti Eikens akcentē, ka, lai arī viņa interešu centrā ir rūpes par vāciešu kultūru, filsofs redz sevi kā mazo nāciju aizstāvi, tāpēc cer, ka Latvijā vācbaltieši un latvieši spēš atrast kopsaucējus (*Zālīte* 1937, 21). Līdzīgi savu pozīciju filsofs bija raksturojis gadu iepriekš, kad pie viņa Jēnā ieradās vācbaltiešu žurnālists Persijs Fokrods (*Vockrodt*, 1896–1975). Fokrodam profesors skaidroja, ka atbalsta latviešu neatkarības veicināšanu, bet vienlaikus pauda nepieciešamību pēc latviešu un vācbaltiešu sadarbības zinātnes laukā (*Vockrodt* 1921, 6). Eikens atzīst, ka latviešu un vācbaltiešu attiecībās ir risināmi problēmējautājumi, tomēr kopīga sadarbība būtu auglīga visām pusēm. Tikšanās laikā Zālītes dzīvoklī latviešu profesori pauž līdzīgas domas. Endzelīns saka garu runu, kuras noslēgumā izsaka cerību, ka to, ko ir nošķīrusi politika, atkal spēš apvienot zinātne (Eucken 1923, 5).

Pēc Rīgas apciemojuma Eikens dodas uz Liepāju, kur viesnīcas “Pēterburga” aulā uzstājas ar priekšlasījumiem „Vācu gara nozīme pasaules vēsturē” un „Kultūra un reliģija” (*Lokales* 1922, 3). Pirmajā priekšlasījumā filsofs sniedz vācu tautas raksturojumu. Eikens skaidro, ka vāciešu būtību veido garīgās dzīves kultivēšana, kas jo īpaši izpaužas reliģijā, kā arī literatūrā, filsofijā un pedagoģijā. Profesors gan atzīst, ka kara seku un

materiālisma tendenču dēļ vācieši attālinās no ideālisma pamatiem, iestājas garīga krīze, kuru vajadzēs pārvarēt (Seeberg 1922, 2). Nākamās dienas priekšlasījumā Eikens sniedz ieskatu reliģijas vēsturē un, pievērsoties 20. gadsimtam, secina, ka atteikšanās no reliģijas nozīmētu atteikties no dzīves mērķiem, ētikas pamata un sirdsapziņas (Geebe 1922, 2).

Tāpat kā Rīgā, arī Liepājā Eikenam ir vairāki saviesīga rakstura pasākumi. Filozofs tiekas ar Vācijas konsulāta vadītāju Liepājā Vilhelmu Litteni (*Litten*, 1880–1932), savu kādreizējo studentu Jēnas Universitātē Zēbergu un virsskolotāju Liepājas reformskolā, Sv. Trīsvienības baznīcas mācītāju Vilhelmu Grasu (*Graß*, 1873–1945), skolotāju un mācību grāmatu autoru Ernstu Ēleru (*Ehlers*, 1885–1958), advokātu Viljamu Melvilu (*Melville*, 1862–1926) un citiem liepājniekiem.

Vienā no saviesīgajiem vakariem Liepājā par godu Eikena vizītei ierodas Liepājas vācu biedrības “Musse” biedri, arī Litens, Zēbergs, Grass un Melvils. Viesi spriež par Eikena ideālismu un arī par brīvmūrniecības mērķiem (Rudolf Eucken in Libau 1922, 3). Brīvmūrniecība var likties kā savdabīga tēma, kuru saviesīgā vakarā Liepājā apspriest ar Jēnas profesoru, tomēr plašāka konteksta ietvaros šī jautājuma iztīrīšana atklājas kā likumsakarīga.

Jaunideālisms un brīvmūrniecība

Eikena pavadoņus Liepājā, Grasu un Zēbergu, vieno interese ne tikai par Eikena filosofiju. Liepājnieki ir saistīti ar brīvmūrniecības ložu “Enkurs”, kas dibināta 1921. gadā ar konsula Litena atbalstu. Turklāt Jēnas filosofam ir kontakti ar vācu brīvmūrniecību.

1914. gadā pie Eikena ciemos ierodas rakstnieks, jurists Dītrihs Bišofs (*Bischoff*, 1866–1946). Vēl pirms kļūšanas par vācu brīvmūrnieku savienības vadītāju Bišofs uzstājas kā ass sava laikmeta kritiķis, secinot, ka, lai arī ir novērojams straujš tehnoloģiju progress, indivīda vēlmes pēc dzīves mērķa un piepildījuma paliek neievērotas (Bischoff 1898, 25). Sabiedrība, kas lūko rast prieku materiālismā, ir piemirsusi personības vērtību un tajā nevalda brālīgs kopesamības gars, līdzcilvēka mīlestība ir palikusi novārtā,

ideāli un dzīves mērķi ir pazuduši (ibid., 96). Šajos apstākļos, Bišofa redzējumā, brīvmūrniecības uzdevums ir sabiedrībai skaidrot taisnīguma vērtību, saturu un būtību, ir jārūpējas par sociālajām attiecībām un jārisina sabiedrisko jautājumu problēmas, „tas ir augsts, svēts aicinājums, kuram nesekojo, mūsdienās nav iespējams patiesi kalpot cilvēcei” (ibid., 121).

1905. gada brīvmūrniecības savienības sanāksmē Bišofs uzstāj, ka brīvmūrniecības uzdevums ir īstenot apgaismošanas darbu, izplatot izpratni par patiesību un tikumību, lai iesaistītos cīņā ar valdošo laika garu:

„pēc manām domām, brīvmūrniecība ir viss tas mērķtiecīgais cilvēces darbs, kas rūpējas par veselīgu tautas un cilvēku dzīvi. Runa ir par darbu pie dzīves formas, kurā dalībnieki sevi piepilda, kurā cilvēciskā vajadzība pēc ārējās un iekšējās esamības vienotības sasniedz mērķi. Mūsu ideāls ir sociāla struktūra, cilvēku templis, kurā, valdot labajam, patiesajam, skaistajam, cilvēku krūtīs plaukst iekšējā dzīve” (Bischoff 1905, 4).

Bišofs izvirza trīs centrālos vācu brīvmūrniecības savienības uzdevumus: 1) veicināt zinātniskus pētījumus, kas balstītu brīvmūrniecības centienus; 2) pētīt brīvmūrniecības attīstības vēsturi; 3) izpētīt un apzināties dzīves mākslas izaicinājumus (Bischoff 1912, 25). Šķiet gan, ka tieši trešā uzdevuma izpildi Bišofs redz kā neapšaubāmu prioritāti. Brīvmūrniecības savienības vadītājs akcentē, ka, neapzinoties laikmeta garu un pieturoties tikai pie tradīcijām, brīvmūrniecība nevar tālāk attīstīties un var atklāties kā novecojusi. Brīvmūrniekiem ir atklāti plašai sabiedrībai jāskaidro savi darbi un nolūki, lai laikabiedriem „būtu skaidrs, ka brīvmūrnieki piedalās mūsdienu patiesību meklējumos, mazinot maldīgo uzskatu, it kā brīvmūrnieki būtu nošķirti no šīs pasaules” (ibid., 28). Laikā, kad valda patiesības, drošības un dzīvesmākslas krīze, ir nepieciešams plašāku auditoriju iepazīstināt ar brīvmūrniecības garīgajām praksēm, pašizziņas un pašdisciplīnas principiem.

Bišofs lūko īstenot šos uzdevumus, publicējot pārdomas par karu, sociālisma attiecībām ar reliģiju, nacionālsociālismu, kā arī par virkni citiem jautājumiem. Ņemot vērā Bišofa uzskatus un aktīvo pozīciju, šķiet pašsaprotami, ka brīvmūrnieks meklē kopīgu valodu ar Eikenu, kuru vācu

filosofu vide uzlūkoja kā izteikti neakadēmisku domātāju. Eikens bija sava veida savrupnieks, kuru vairāk interesēja uzrunāt pēc iespējas plašāku auditoriju, nevis iegūt akadēmiska līmeņa atzinību (Bast 2005, XI). Kādā vēstulē draugam Eikens atzīst, ka “mācīto ļaužu oficiālās aprindas izturas pret mani pārsvarā vēsi. Iemesls ir mana draudzīgā attieksme pret reliģiju, kuras dēļ akadēmiķi manī redz mistiķi, kas īsti neiederas šajā laikmetā” (Eucken 1960, 254).

1914. gadā, reaģējot uz Eikena sacerējuma par vācu gara izaicinājumiem iznākšanu, Bišofs publicē darbu „Jaunideālisms un brīvmūrniecība”. Eikens, kā to apliecina arī vēlākie priekšlasījumi Latvijā, tā laika pārdomās koncentrējas uz vācu kultūras attīstības vēsturi un valdošā laikmeta problēmām. Jēnas domātājs uzskata, ka vācu gara kustību nosaka divas tendences – ideālisms, kas atklāj indivīda iekšējo, garīgo pasauli, un reliģija, kura māca, ka garīgā lauka kultivēšana paredz daudz pūļu un vingrināšanos. Abi aspekti ir jāpatur acīs arī šodien, „tā ir mūsu vācu būtības neatlaidīga prasība” (Eucken 1914, 102). Taču, izsīkstot tikumiskajai un radošajai enerģijai, ir iestājusies krīze, tuvojas garīgā katastrofa. Baznīca, kas agrāk nodrošināja cilvēku kopību, vairs nepilda šo funkciju, filozofijā dominē dažādi, savstarpēji pretrunīgi strāvājumi un vācu gars nevar īstenot sev raksturīgo sintēzi – apvienot zinātnei, reliģiju un filozofiju.

Eikens secina, ka ir sācies garīgs karš, kurā ir jācinās pašiem par sevi un savām dzīvēm. Nav iespējams noturēt vecās pagātnes dzīvesformas, jo tās vairs neatbilst tagadnes izaicinājumiem. Tādēļ Eikens aicina veidot jaunideālismu, kas sniegtu orientierus un apvienotu dažādos strāvojumus. Jaunideālismam būtu jā rūpējas, lai cilvēks izjūt savu vietu esamībā un apzinās pasaules kopējās problēmas, mazinot specializēšanās negatīvās sekas – indivīda izšķīšanu darbā un savas būtības aizmiršanu. Tāpat ir nepieciešams apkarot naturālismu un monismu, kas atzīst tikai ārējo esamību, atstājot novārtā personas iekšējās pasaules attīstību, kā arī jāvērsas pret subjektīvismu, kas apdraud cilvēku garīgās kopības apziņu. Eikens norāda, ka jaunideālismam jācinās daudzos virzienos un jāpūlcina sekotāji.

Bišofs atsaucas filosofa aicinājumam. Aplūkojot nepieciešamību apvienot brīvmūrniecību un jaunideālismu, Bišofs secina, ka Eikens, raksturojot

ideālisma mērķus un uzdevumus, nav akcentējis praktisko pusi, atvērtu atstājot jautājumu – kā šos plānus īstenot. Tāpēc, Bišofa redzējumā, brīvmūrnieki ir tā cilvēku grupa, kura varētu un kurai vajadzētu uzņemties šo uzdevumu: „tieši brīvmūrniecība, kas ar savu brālīgo vienotību kalpo personības kopšanai un radošā gara attīstībai, kā arī ietver simbolus brīvai, garīgai, kopīgai attīstībai, sniedz vērtīgu līdzekli, lai sasniegtu Eikena aicinājuma būtiskos mērķus” (Bischoff 1914, 44).

Ložas „Enkurs” brāļi, iespējams, zināja Bišofa sacerējumus, ņemot vērā, ka loža uztur kontaktus ar Rietumiem. Loža regulāri pasūta no ārzemēm brīvmūrnieku periodiskos izdevumus (*Am rauchen Stein; Allgemeine Logenzeitung*), kas ir pieejami organizācijas bibliotēkā (LNA LVVA 5732:1:3, 51). Ložas biedri apmeklēja brīvmūrnieku ložas Vācijā. Tirdotājs Pauls Klāscens (*Claaszten*, 1875–?) 1922. gadā „Enkurs” sanāksmē ziņo par pieredzēto Hamburgas un Berlīnes ložās (LNA LVVA 5731:1:1, 5). Turklāt „Enkurā” ir iesaistīti daudzi ārzemju brāļi, kuri finansiāli atbalsta ložu. Piemēram, Litens sarakstās ar Paulu Krauzi (*Krause*, 1869–?), Paragvajas konsulu Ķilē, norādot, ka „Enkurs” turpinās ložas „Enkurs un zobens” aizsākto militāro darbu, kurā savulaik aktīvi bija piedalījušies Krauze, un konsuls aizskaita naudas summu, lai atbalstītu šos nolūkus (LNA LVVA 5732:1:16, 7). „Enkuru” finansiāli atbalsta arī Hamburgā bāzētā loža „Pie Ernsta Augusta zelta enkura”.

Daži “Enkura” biedri bija saistīti ar Bišofa vadīto vācu brīvmūrnieku savienību. Viens no viņiem bija “Enkura” goda loceklis, Berlīnes mācītājs Gustavs Peše (*Pösche*, 1869–?), kurš sarakstījis vairākas monogrāfijas par brīvmūrniecības attiecībām ar dažādām kristīgajām konfesijām. Līdzīgi Bišofam arī Peše aicina brīvmūrniekus aktīvāk iesaistīties sociālajā dzīvē un, atsaucoties uz Eikena darbiem, skaidro, ka ideālisms, kas veicina ticamību un brīvību sabiedrībā, vislabāk atbilst brīvmūrniecības principiem (Pösche 1918, 40).

Iespējams, ka Zēbergs ietekmējās no savas ložas goda locekļa Pešes vai arī Bišofa pārdomām. Bet varbūt Zēbergs Latvijā turpināja jau Jēnas studiju gados aizsāktās Eikena darbu studijas. 1921. gadā Zēbergs uzstājās Liepājā ar priekšlasījumu „Rūdolfs Eikens kā vācu ideālisma nesējs”. Savā

priekšlasījumā filosofijas doktors akcentē, ka Eikena praktiskais ideālisms spēj nodrošināt cilvēku dzīvēm patiesu saturu (Lokales 1921, 3). Vēlāk Zēbergs publicē nelielu recenziju par teologa Karla Oto Ziberta (*Siebert*, 1869–1963) darbu „Rūdolfa Eikena pasaules un dzīves uzskati” (*Rudolf Euckens Welt- und Lebensanschauungen*, 1904). Savā rakstā, līdzīgi kā Bišofs un Peše, virsskolotājs secina, ka Jēnas profesora aktīvais ideālisms, kas pārvar šauro egoismu un smaguma centru rod indivīda tikumiskajā dzīvē, ir atbilde uz tālaika problēmām un izaicinājumiem (Seeberg 1921, 3).

Eikena savienības nodaļa Latvijā

Bišofs vairākas reizes centās Eikenu pierunāt apvienot spēkus, taču Jēnas profesors izrādījās neatsaucīgs (Schäfer 2020, 215). Tā vietā 20. gadsimta pirmajā pusē filozofs pats iniciēja vairāku organizāciju izveidi. 1917. gadā Eikens izveidoja un vadīja Lutera biedrību. 1920. gadā filozofs atklāj Eikena savienību.

Eikena savienībā iestājās pedagogi un teologi, kā arī juristi un ierēdņi. Filozofa cerības iesaistīt biedrībā akadēmisko personālu nepiepildījās, tomēr organizāciju veidoja ap 3000 dalībnieku, kuri pulcējās 25 nodaļās, kas bija atklātas dažādās pilsētās Vācijā un citās valstīs (Schäfer 2017, 125). Biedrības galvenais mērķis bija palīdzēt pārvarēt vāciešiem zaudētā kara radīto krīzi. Organizācijas biedri redzēja Eikenu kā garīgo vadoni, kurš spēj parādīt ceļu uz atjaunotni. 1920. gadā Jēnā Eikens uzstājās ar runu “Ko grib Eikena savienība?”. Eikens bridināja par viltus praviešiem, aicināja uz piesardzību un neatkarību, akcentējot: “Mēs redzam sevi kā Dieva kareivjus. [...] Mums jākļūst par ētiskām personībām, par patstāvīgām, radošām būtnēm” (Eucken 1920, 1).

Eikena savienības sākotnējais mērķis izveidot nodaļas dažādās malās pasaulē drīz vien atklājās kā pārāk ambiciozs. Londonā, Parīzē, Čikāgā un Ņujorkā nodaļas atvērt neizdodas, jo pietrūkst dalībnieku. Tikpat kā neminēts Latvijas intelektuālajā vēsturē ir palicis fakts, ka 1923. gadā vienu no Eikena savienības nodaļām atklāja Rīgā.

Pēc filsofa vizītes Latvijā ar viņu sazinās skolotāja no Rīgas Frīda Jirgensone (*Jürgensohn*). Viņa pasakās filsofam par Rīgas lekcijām un uzdod Jēnas profesoram vairākus jautājumus gan par fenomenoloģijas attiecībām ar dabaszinātnēm, gan darvinismu un bergsonismu (Jürgensohn 1922, 310). Aizsākas ilgstoša sarakste, kuras ietvaros Eikens sniedz savu redzējumu par situāciju filsofijā, kā arī nosūta skolotājai vairākas savas grāmatas. Jirgensone pauž prieku par profesora atbildēm un raksta Eikenam: “Jūs izstarojat gaismu pāri šodienas garīgā haosa jūrai un morāles pagrimumam” (Jürgensohn 1922a, 311). Eikens piedāvā Jirgensonei iestāties Eikena savienībā un nosūta materiālus par biedrības nolūkiem. Jirgensone savā atbildē raksta: “Es pilnīgi piekrītu Eikena savienības mērķiem un virzienam” (Jürgensohn 1923, 312). Drīz vien skolotājai piedāvā izveidot Rīgā Eikena savienības nodaļu. Uzzinot par plāniem, ar Eikenu sazinās arī mācītājs Johans Kiršfelds (*Kirschfeld*, 1884–1961), kurš aizraksta profesoram, ka ir vēlējis nodibināt Eikena savienības nodaļu Latvijā vēl 1919. gadā – pēc satikšanās ar Eikena sievu Jēnā. Kiršfelds skaidro, ka viņam ir izdevies sapulcināt piecpadsmit jauniešu grupu, ar kuriem kopā diskutēt par ideālisma izaicinājumiem. Eikenam mācītājs raksta: “Lai Dievs dod, ka ideālisms nostiprinās un attīstās vācbaltiešu jaunatnes sirdīs” (Kirschfeld 1922, 327).

Eikena savienība izdod savu laikrakstu. 1923. gadā tajā tiek publicēta ziņa par Rīgas nodaļas atklāšanu: „Arī šī grupa redz savu uzdevumu tajā, lai nopietni un skaisti darbotos mūsu garā, un tā sniedz mums roku no tālienes, pilna dziļa sašutuma par netaisnību un ciešanām, kas ir nodarīta vācu tautai, lai mums palīdzētu un atbalstītu” (Aus den Ortsgruppen 1923, 16).

Eikena savienības nodaļas organizēja publiskās lekcijas, popularizēja Eikena filsofiju, rīkoja Eikena tekstu lasīšanas seminārus. Par Rīgas nodaļu vadību uzņēmās Kiršfelds. Vēstulēs Eikenam mācītājs, skaidrojot nodaļas darbības plānu, rakstīja, ka centrā būs reliģijas un kultūras jautājumi, rūpējoties par ideālisma strāvojumu attīstību (Kirschfeld 1923, 328).

Eikena savienības nodaļa Rīgā gan ir skaitliski neliela. Uz atklāšanas pasākumu, kurā Kiršfelds sniedza ievadu par Eikena savienības mērķiem un uzdevumiem, ieradās deviņi cilvēki. Bez Kiršfelda un Jirgensones

nodaļā iestājās Herdera biedrības priekšsēdētājs Pauls Sokolovskis (*Sokolowski*, 1860–1935) un mācītājs Viktors Grīners (*Grüner*, 1889–1941).

Neuzsāktais dialogs

Varētu rasties jautājums – vai Eikenam uzticētais Krāmera-Mellenberga uzdevums tika izpildīts? Draudzīgās saiknes, kas vienoja Eikenu ar atsevišķiem latviešiem, piemēram, Zālīti, profesora vizīte varbūt arī stiprināja, taču likumsakarīgi, ka filosofa ierašanās atstāja lielāku ietekmi uz vācbaltiešiem, kuri jau tāpat bija orientēti uz Vācijas kultūrtelpu. Filosofijas doktors, Vācijas vēstnieks Latvijā Ādolfs Kesters (*Köster*, 1883–1930) 1923. gadā rakstītajā ziņojumā uz Berlīni akcentēja, ka Latvijā ir novērojama bīstama tendence vāciešu atbalstītos pasākumus uztvert kā vācbaltiešu organizētus notikumus, kuri tādējādi ir domāti pašiem vācbaltiešiem. Tāpēc sniegtais atbalsts nevis nodrošina latviešu, vāciešu un vācbaltiešu mijiedarbi, bet gan pretēji – veicina sašķeltību. Kā spilgtu piemēru šai tendencei Kesters min Eikena ciemošanos Latvijā (Doss 1978, 117).

Kiršfelds vēstulē Jēnas filosofam jautā: “Profesors Frosts (kurš pārsniedz filosofiju latviešu universitātē) arī vēlas līdzdarboties mūsu nodaļā un ir iecerējis iesaistīt dažus latviešus. Jūs esat daudz kontaktējies ar latviešiem. Kāds ir Jūsu viedoklis?” (Kirschfeld 1923, 328). Eikena atbilde, ja viņš tādu bija nosūtījis, diemžēl nav saglabājusies. Nav arī rodamas liecības, ka Latvijas Universitātes profesors Frosts būtu iestājies Eikena savienības Rīgas nodaļā. 1926. gadā Kanta biedrība Latvijas Universitātē atzīmē Eikena 80. dzimšanas dienu. Frosts nolasa priekšlasījumu vāciski, raksturojot Eikena atziņas un izsakot dažas kritiskas piezīmes. Zālīte slavina Eikenu ne tikai kā domātāju, bet arī kā reformatoru un pravieti (Eucken Abend 1926, 6). Taču pasākuma ietvaros neuzstājas ne Kiršfelds, ne arī kāds cits no zināmajiem Eikena savienības Rīgas nodaļas biedriem. Visticamāk, ka Frosta aicinājums nebija ticis uzklausīts.

Laikā, kad Kiršfelds izsaka bažas par nodaļas nacionālo sastāvu, Vācijā Eikena savienības biedri risina jautājumu – vai savienībā ir vieta ebrejiem? Diskusijas par jautājumu aizsākas, kad dažās aprindās tiek pievērsta

uzmanība Eikena izteikumiem priekšvārdā Johana Gotlība Fihtes (*Fichte*, 1762–1814) sacerējumam “Runas vācu tautai”. Eikens pauž domu, ka Vācijā dzīvojošajiem ebrejiem vajadzētu vai nu kļūt par vāciešiem ar sirdi un dvēseli, vai arī jāpaliek par ebrejiem. 1924. gadā laikrakstā “Ebreju Liberālā Avīze” publicē rakstu, kurā Eikenam pārmet antisemitiskas tendences (Weisstock 1924, 1). Filsofa pārdomas tiek sasaistītas ar Maksa Naumana (*Naumann*, 1875–1939) vadītās ebreju organizācijas pozīciju, kas paredzēja, ka Vācijā dzīvojošajiem ebrejiem ir nepieciešams ģermanizēties, lai apturētu antisemitismu (Foerder 1924, 2).

Eikena savienības biedri Vācijā aicina filsofu sniegt skaidrojumu jautājumā, vai savienībā vajadzētu uzņemt ebrejus. 1924. gadā Eikens savienības nodaļu vadītājiem skaidro, ka Vācijas nodaļās var uzņemt ebrejus, kuri izjūt vienotību ar vācu nāciju, citās nodaļās šo jautājumu var risināt patstāvīgi, pēc nodaļu vadības ieskatiem. Eikena filsofijas pētnieks Uve Date (*Dathe*) akcentē, ka Eikena atziņas neietver antisemitiskas noskaņas, pretēji, Jēnas profesors kritizēja vienpusīgu nacionālismu un rasistiskas tendences. Tomēr, lai arī vairākkārt aicināts, Eikens atturējās publiski skaidrot savu nostāju. Date izsaka versiju, ka filsofs baidījās zaudēt kādu daļu no saviem sekotājiem. Varbūt profesors tajos gados patiesi uzskatīja, ka valsts var eksistēt tikai tad, ja tās iedzīvotāji jūtas piederīgi vienai kultūrnācijai, kurā dominētu viena reliģijas forma. Tiesa, Eikens nav sniedzis arī nekādus kritērijus, kas ļautu noteikt piederības sajūtu (Date 2022, 264).

Nav šaubu, ka Eikena savienībā tobrīd ir biedri ar antisemitiskiem uzskatiem. Atsevišķu nodaļu vadītāji izmanto filsofa ļauto brīvību un aizliedz ebrejiem iestāties savienībā. Jēnas profesora nacionālā retorika, kas sevišķi spilgti sāka izpausties Pirmā pasaules kara sākumā, dažas cilvēku grupas piesaistīja un, pretēji, citas atbaidīja. Filsofs bija viens no intelektuālās elites pārstāvjiem, kurš 1914. gadā parakstīja manifestu, paužot atbalstu vācu armijai. 1917. gada tekstā „Vētra sākas!”, kuru pārpublicē „Liepājas Avīze”, filsofs uzsver, ka līdz ar kara sākšanos vācu tauta ieguva skaidru mērķi (Eucken 1917, 2). Pirmā pasaules kara laikā Eikens uzstājas ar vairāk nekā trīsdesmit publiskajām runām (Hoeres 2004, 216). 1915. gadā rakstītajā vēstulē Eikens skaidro: “Man nepārtraukti ir jāuzstājas

publiski. Pagājušajā nedēļā es uzstājos Berlīnē, kur runāju par vācu ideālismu un šodienas izaicinājumiem, rīt man ir jārūnā Drēzdenē par vācu gara lomu pasaules vēsturē, nākamajā nedēļā es dodos uz Reinu, tur man jārūnā kādās piecās pilsētās. Es domāju, ka šajā saspringtajā laikā zinātnieks nevar nošķirties no savas tautas” (Eucken 1960a, 255). Eikena rakstītās brošūras un skrejlapas tiek sūtītas uz frontes līnijām (Bast 2005, XIV).

Šķiet likumsakarīgi, ka Eikena savienības plāni pēc kara izveidot nodaļas arī Anglijā un Francijā neīstenojās. Laikabiedri redzēja Eikenā kara propagandistu. Turklāt, lai arī savienības centrā bija vispārīgas humānisma vērtības, taču biedrības primārais rūpju objekts bija vācu nācijas jautājumi. Šo jautājumu risināšana piesaistīja Eikena savienībai arī tādus cilvēkus kā Teodors fon Fordens (*Pfordten*, 1873–1923), Minhenes nodaļas priekšsēdētājs. Fordens kopā ar Ādolfu Hitleru (1889–1945) bija viens no “alus puča” plānotājiem un aktīviem tā dalībniekiem. Puča laikā Fordenu nošāva. Arī vēlāk, trīsdesmitajos gados, daži Eikena savienības biedri Vācijā uzskatīja, ka jaunā politiskā situācija liecina par Eikena ideālisma principu īstenošanos (Schäfer 2020, 130).

Eikens nepieredz nacionālsociālistu nākšanu pie varas, filosofš dodas mūžībā 1926. gadā. Pēc Eikena nāves par filosofa atbalstītāju organizatorisko centru kļūst Eikena mājas Jēnā. 1927. gadā par vienu no šī centra komisijas locekļiem ievēlē Rīgas Herdera institūta rektoru, Jēnas Universitātes goda doktoru Vilhelmu Klumbergu (*Klumberg*, 1886–1942). Pēc Eikena nāves savienības darbība gan sāk apsīkt, vairākas tās nodaļas, arī Rīgas, izrādās mazaktīvas.

Līdzīgs liktenis piemeklē ložu „Enkurs”. 1925. gadā policija vairākas reizes ierodas ložas telpās Liepājā, lai veiktu pārbaudes. Tālaika prese plaši atspoguļo policijas viesošanos, ziņojot, ka brīvmūrnieki rīko “slepenas politiskas sapulces” (Dzimtene 1925, 2). Liepājas apgabala prokurors uzsāk tiesas procesu, pārmetot ložas dalībniekiem politisko darbību, kas ir vērsta pret valsts varu. Prokurors uzsver ložas ciešās saiknes ar Vāciju, kā arī akcentē, ka neviens no ložas brāļiem nav latvietis (Liepājas apgabaltiesas prokurora ierosinājums par Liepājas brīvmūrnieku ložas „Anker” slēgšanu 1931, 186). Atsevišķu ložas brāļu aktivitātes gan neliecina par nelojālu

attieksmi pret Latvijas valsti. Piemēram, Litens, kurš līdztekus diplomātiskajam darbam pievēršas arī valodas pētniecībai, publicē mācību grāmatu, kas paredzēta latviešu valodas apgūšanai. Autors skaidro, ka tikai tas, kurš pārzina svešvalodas, var tikt uzskatīts par izglītotu cilvēku (Litten 1920, 161). Zebergs, Vācbaltiešu progresīvās partijas biedrs, aizstāv liberālisma idejas un tiecas panākt konstruktīvu vācbaltiešu un latviešu dialogu (Latvijas darbinieku galerija, 1918–1928, 1929, 84).

Par spīti pastāvošajiem sarežģījumiem, spriežot pēc sanāksmju protokoliem, no 1921. līdz 1936. gadam ložas „Enkurs” dalībnieki tiekas trīs līdz sešas reizes gadā, pasākumos piedaloties vidēji desmit biedriem. „Enkurā” ir izveidoti speciāli fondi, viens ir paredzēts, lai atbalstītu finansiālās grūtībās nonākušos brāļus (LNA LVVA, 5732:1:14), otrs – nabadzīgo iedzīvotāju atbalstam (LNA LVVA, 5732:1:12). Taču naudas līdzekļi ar katru gadu paliek arvien mazāk. 1937. gadā Sabiedrisko lietu ministrijas preses un biedrību departamentam ložas „Enkurs” priekšsēdētājs Karls Hilbrandts (*Hilbrandt*, 1869–?) raksta, ka biedrībā „ir vairs tikai 9 biedri, tā kā viņai nav iespējams izpildīt statūtos paredzētos uzdevumus, tādēļ biedrība lūdz atļaut viņai likumīgā kārtā likvidēties” (ibid.). Jāatzīmē, ka 1937. gadā pašlikvidējas arī Rīgas loža „Jāņuguns”, kura, tāpat kā „Enkurs” gadījumā, norāda, ka ir samazinājies biedru skaits. Domājams, ka ložu likvidēšanās cēloņi ir vairāki. Nostiprinoties Hitlera varai, brīvmūrniecība Vācijā tika aizliegta, tas varēja ietekmēt arī līdz Latvijai nonākušā finansiālā atbalsta apjomu. Iespējams, ka ložu likvidēšanos ietekmēja arī politiskais spiediens.

Noslēgums

Aplūkojot latviešu vēsturiskās saiknes ar vāciešiem, Eikens, atšķirībā no apgaismotāja Garlība Merķela (*Merkel*, 1769–1850), neraksta par “700 verdzības gadiem”, bet gan par 700 gadiem, kuru laikā vācbaltieši ir devuši latviešiem gan kristietību, gan reformāciju un cīnījušies pret iebrucējiem, kā arī rūpējušies par vietējo labklājību un izglītību. Tāpēc vācbaltieši Baltiju “ar pilnām tiesībām var uzskatīt par savu dzimteni” (Eucken, 1923:6). Un atšķirībā no Kandavā dzimušā filsofa Osvalda

Kilpes (*Külpe*, 1862–1915), kurš aicināja vācbaltiešus atteikties no laikam vairs neatbilstošās aizbildnieciskās attieksmes pret latviešiem un brīdināja par vāciešu agresīvo vēlmi pakļaut citas tautas (*Külpe* 1916, 65), Eikens nereti kritizēja krievu imperiālisma tendences, taču atturējās kritiski izteikties par vāciešu imperiālismu. Eikens cerēja, ka zinātne un izglītība kļūs par kopējo platformu, kurā attīstīsies vāciešu, vācbaltiešu un latviešu mijiedarbība. Tomēr izrādījās, ka, dominējot savstarpējai atturībai un neuzticībai, šī potenciāli auglīgā sadarbība palika kā lielākoties neizmantoja iespēja.

Interese par Eikena atziņām 20. gadsimta pirmajā pusē vienoja noteiktas latviešu, vāciešu un vācbaltiešu intelektuālās aprindas, taču tā vietā, lai šī interese kļūtu par pamatu vienotai diskusiju platformai, tā drīzāk veicināja nošķiršanos. Daļēji to veicināja arī paša Eikena nacionālā retorika, kuru varēja uztvert selektīvi. Kamēr daži vācbaltieši, piemēram, Fokrods, lūkoja filosofā ieraudzīt tieši un primāri vāciešu interešu aizstāvi, tikmēr tādi latviešu domātāji kā Zālīte un Laube redzēja Eikenā tautu sadraudzību sludinātāju un latviešu aizstāvi. Uz saasināto nacionālo attiecību fona Jēnas domātāja sludinātās atziņas par nepieciešamību kultivēt humānisma vērtības, kuras uzrunāja arī Zēbergu, palika plašākai publikai nesadzirdētas. Tāpēc Eikena darbu receptiju, ložas „Enkurs” un Eikena savienības Rīgas nodaļas likteni 20. gadsimta pirmajā pusē var uzlūkot kā apliecinājumu vācbaltiešu un latviešu nenotikušajam dialogam.

Citētie darbi:

1. Bast, R. A. (2005). Einleitung. *Rudolf Eucken: Gesammelte Werke. Band 1. Die Einheit des Geisteslebens in Bewusstsein und That der Menschheit*, hrsg. B. Fabian, O. Breidbach, J. Burkhardt. Hildesheim: Olms-Weidmann, S. VI-XXXVII.
2. Bischoff, D. (1898). *Echte und falsche Gerechtigkeit. Ein Wort wider den Socialismus*. Leipzig: Max Hessens Verlag.
3. Bischoff, D. (1905). *Einiges über den heutigen Beruf des Vereins deutscher Freimaurer*. Leipzig: Hesse & Becker.

4. Bischoff, D. (1912). *Einiges über die Geschichte und die Bestrebungen des Vereins*. Köln: Böhlau, S. 255–264.
5. Doss, K. (1978). *Reichsminister Adolf Köster, 1883–1930: Leben für d. Weimarer Republik*. Düsseldorf: Droste Verlag.
6. Eucken, R. (1914). *Zur Sammlung der Geister*. Leipzig: Verlag Quelle & Meyer.
7. Hafferberg, C. (1894). *Die Geschichte meines Lebens*. Erster Theil. Jena: Verlag von Otto Raßmann.
8. Hoeres, P. (2004). *Krieg der Philosophen: Die deutsche und die britische Philosophie im Ersten Weltkrieg*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
9. Külpe, O. (1916). *Die Deutsch-lettischen Beziehungen in den Baltischen Provinzen: ein Wort der Aufklärung von einem Balten*. Leipzig: Hirzel.
10. *Latvijas darbinieku galerija, 1918–1928*, red. P. Kroderis. Rīga: Grāmatu Draugs, 1929.
11. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA LVVA), 5732. fonds., 1. apraksts, 3. lieta.
12. Litten, W. (1920). *Lettisch*. Berlin–Schöneberg: Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung.
13. LNA LVVA, 5731. f., 1. apr., 1. l.
14. LNA LVVA, 5732. f., 1. apr., 16. l.
15. LNA LVVA, 5732. f., 1. apr., 14. l.
16. LNA LVVA, 5732. f., 1. apr., 12. l.
17. Pösche, G. (1918). Des Freimaurers Weltanschauung. *Jahrbuch des Vereins Deutscher Freimaurer: Handschrift für Freimaurer*, hrsg. J. Schwabe. Leipzig: Verein, S. 33–48.
18. Schäfer, M. (2020). *Sammlung der Geister. Kulturkritischer Aktivismus im Umkreis Rudolf Euckens 1890–1945*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg.
19. Schäfer, M. (2017). Die Sammlung der Geister. Euckenkreis und Euckenbund 1900–1943. *Kreise – Bünde – Intellektuellen – Netzwerke: Forschungskontexte, Fragestellungen, Perspektiven, Bielefeld*, hrsg. M. Kuhlemann. Bielefeld: Transcript, S. 109–135.
20. Zālīte, P. (1937). *Ko liela latviete mums stāsta vai Hermīnes Zālītes (dzim. Balode) dzīve, darbi, raksturojums*. Rīga: Autora izdevums.

Vēstules:

1. Courtenay, B. (1960). Brief an Eucken. 1889. Briefe aus dem Nachlaß des Jenaer Philosophen Rudolf Eucken (1900–1926). Zeitüberlegenheit und historisch-politische Wirklichkeit eines idealistischen Philosophen. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche*, 10 (1960) (turpmāk: Briefe aus dem Nachlaß des Jenaer Philosophen Rudolf Eucken), S. 264.
2. Eucken, R. (1960). Eucken an Norström. 26.10.1908. Briefe aus dem Nachlaß des Jenaer Philosophen Rudolf Eucken, S. 254.
3. Eucken, R. (1960a). Eucken an Norström. 03.12.1915. Briefe aus dem Nachlaß des Jenaer Philosophen Rudolf Eucken, S. 255.
4. Hollmann, R. (1911). Brief an Eucken. 01.12.1911. Thüringer Universitäts und Landesbibliothek (turpmāk ThULB). Nachlass Rudolf Eucken (turpmāk NLRE), S. 454.
5. Jürgensohn, F. (1922). Brief an Eucken. 30.01.1922. ThULB NLRE, S. 310.
6. Jürgensohn, F. (1922a). Brief an Eucken. 28.11.1922. ThULB NLRE, S. 311.
7. Jürgensohn, F. (1923). Brief an Eucken. 06.01.1923. ThULB NLRE, S. 312.
8. Kirschfeld, J. (1922). Brief an Eucken. 25.10.1922. ThULB NLRE, S. 327.
9. Kirschfeld, J. (1923). Brief an Eucken. 05.06.1923. ThULB NLRE, S. 328.
10. Krahrmer-Möllenberg, E. (1960). Krahrmer-Möllenberg an Eucken. 18.05.1922. Briefe aus dem Nachlaß des Jenaer Philosophen Rudolf Eucken, S. 271.
11. Zālīte, P. (1960). Brief an Eucken. 30.07.1921. Briefe aus dem Nachlaß des Jenaer Philosophen Rudolf Eucken, S. 268.
12. Zālīte, P. (1920). Brief an Eucken. 08.30.1920. ThULB NLRE, S. 13–15.

Periodika:

1. Aus den Ortsgruppen. *Der Euckenbund*, 01.04.1923., S. 16.
2. Baltische Art. *Rigasche Rundschau*, 23.12.1922., S. 13–14.
3. Die Ferienhochschulkurse. *Rigasche Rundschau*, 06.09.1922., S. 6.
4. Dzintene. *Latvijas Kareivis*, 19.02.1925., 2. lpp.
5. Eikens R. Mazo tautu kultūras nozīme. *Mājas Viesis*, 10.14.1909., 801.–802. lpp.

6. Eucken – Abend. *Rigasche Rundschau*, 25.01.1926., S. 6.
7. Eucken R. Baltische Eindrücke und Hoffnungen. *Ostdeutsche Monatshefte. Baltenheft*, 04.01.1923., S. 3–8.
8. Eucken R. Der Sturm bricht los! *Libausche Zeitung*, 30.07.1917., S. 2.
9. Eucken R. Politische Verschiebungen als Quelle geistiger Möglichkeiten. *Die Ostsee: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaft und Kultur der Ostseeländer*, 04.10.1918., S. 12–13.
10. Eucken R. Was will der Euckenbund? *Jenaische Zeitung*, 07.10.1920., S. 1.
11. Ferienkurse des Herderinstituts. *Libausche Zeitung*, 07.08.1922., S. 2.
12. Foerder L. Prinzipielles zum Fall Eucken. *Jüdisch-liberale Zeitung. Vereinigung für das Liberale Judentum*, 15.08.1924., S. 2.
13. Geebe U. Kultur und Religion. Vortrag von Prof. Rudolf Eucken. *Libausche Zeitung*, 15.09.1922., S. 2.
14. Liepājas apgabaltiesas prokurora ierosinājums par Liepājas brīvmūrnieku ložas „Anker” slēgšanu. *Tautas Vairogs*, 01.11.1931., 182.–186. lpp.
15. Lokales. *Libausche Zeitung*, 07.09.1922., S. 3.
16. Lokales. *Libausche Zeitung*, 03.05.1921., S. 3.
17. Pösche G. (1918). Des Freimaurers Weltanschauung. *Jahrbuch des Vereins Deutscher Freimaurer: Handschrift für Freimaurer*. Leipzig: Verein, S. 40.
18. Rudolf Eucken in der Lutherschule. *Rigasche Rundschau*, 09.09.1922., S. 9.
19. Rudolf Eucken in Libau. *Libausche Zeitung*, 11.09.1922., S. 3.
20. Rudolf Eucken. *Libausche Zeitung*, 07.09.1922., S. 4–5.
21. Seeberg A. Die weltgeschichtliche Bedeutung des deutschen Geistes. Vortrag von Prof. Eucken. *Libausche Zeitung*, 16.09.1922., S. 2.
22. Seeberg A. Kunst- und Wissenschaft. *Libausche Zeitung*, 28.12.1921., S. 3.
23. Smilga A. Pavasara vēji. *Druva*, 01.07.1912., 875.–877. lpp.
24. Vockrodt P. Rudolf Eucken und die Balten. *Rigasche Rundschau*, 23.12.1921., S. 6.
25. Weisstock E. An Rudolf Eucken. *Jüdisch-liberale Zeitung. Vereinigung für das Liberale Judentum*, 11.07.1924., S. 1.

Andris Hiršs

Institute of Philosophy and Sociology,
University of Latvia

THE VISIT OF THE PHILOSOPHER RUDOLF EUCKEN (1846–1926) TO LATVIA – AN UNFULFILLED MISSION

Abstract

Many famous philosophers visited Latvia during its first period of independence (1918–1940). In 1924, philosopher Oswald Arnold Gottfried Spengler (1880–1936) gave a speech in Riga about Western civilization. German philosopher Martin Heidegger (1889–1976) lectured in Riga in 1928. The same year, German psychologist and philosopher William Stern (1871–1938) conducted a series of lectures in Riga. Philosopher Rudolf Eucken (1846–1926) was one of the first influential philosophers to arrive in the newly founded country. The purpose of the article is to outline why the philosopher came to Latvia, which thinkers he met in Riga and Liepāja, and what were the consequences of Eucken's visit.

Although Eucken was a well-known philosopher, he is now regarded as one of the forgotten thinkers. However, during the last two decades, when interest in German thinkers of the late 19th century has grown, significant steps have also been taken to recognize and research Eucken's legacy. Dr. Frank Kuhlemann, a professor at the Technical University of

Dresden, led the project to examine how Eucken's philosophy influenced the German intellectual environment of the first half of the 20th century. The research resulted in several academic publications. At the Friedrich Schiller University of Jena, Eucken's archive was researched. Published research and archival materials provide insight into some aspects of Latvian intellectual history.

Several Baltic Germans from Latvia and some Latvians were Eucken's students; for example, one of the first Latvian philosophers Pēteris Zālīte (1864–1939). He wrote to his former professor when the University of Latvia was founded to seek assistance in recruiting professors. He also invited the philosopher to come to Riga and give a guest lecture. It appears, though, that the philosopher's trip to Latvia was primarily driven by concerns with cultural policy. The official Erich Krahmer-Möllenberg (1882–1942), who wanted to increase German influence in Latvia, persuaded the philosopher to travel to Riga.

Eucken delivered lectures in Riga and visited the University of Latvia, libraries, and schools. The philosopher met not only with Baltic Germans but also with professors at the University of Latvia. While meeting with Latvian scientists, he expressed hope that in the future, Baltic Germans and Latvians will be able to cooperate in the field of science. In Liepāja, the philosopher met with representatives of Freemasonry. Following his visit, the Eucken League (*Euckenbund*) opened a section in Riga.

Did the relationship between Germans, Baltic Germans, and Latvians grow stronger because of Eucken's visit? As noticed by the ambassador of Germany to Latvia, Adolf Köster (1883–1930), Latvians perceived the events organized by the Germans in Latvia as meant for the Baltic Germans. These events did not promote unity – on the contrary, they promoted division. Eucken's visit was no exception.

Keywords: Eucken, Eucken League, Freemasonry, Herder Institute in Riga, University of Latvia, cultural policy, Baltic Germans